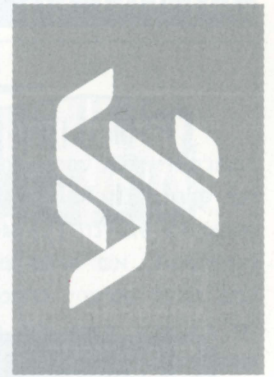

אקדמיה

● ידעון האקדמיה ללשון העברית אייר התשנ"ט

פרס ישראל לפרופ' מנחם צבי קדרי ולפרופ' אהרן מירסקי

פרס ישראל בחקר הלשון העברית לשנת תשנ"ט הוענק לפרופ' מנחם צבי קדרי, סגן נשיא האקדמיה, על הישגיו הרבים בחקר העברית לתקופותיה ולחטיבותיה. פרס ישראל בחקר הספרות העברית הוענק לפרופ' אהרן מירסקי, חבר האקדמיה ללשון, על מפעל חייו בתחום חקר הספרות העברית. מובאים כאן מקצת נימוקי ועדת השופטים.

פרופ' קדרי עוסק בתחומי מחקר שונים ובהם לשון המקרא והלשון שלאחר המקרא, העברית בימי הביניים והלשון החדשה. במחקריו דן בענייני תחביר ואוצר המילים ובסוגיות סגנון וסמנטיקה. ראויים להבלטה רבה הישגיו בתחביר ובסמנטיקה בעברית שלאחר המקרא, שנתפרסמו בשני כרכים ובהם בירורים מעמיקים. מחקריו בעברית החדשה מסתעפים גם הם לתחומים רבים, ובכלל זה חקר הלשון בספרות.

פרופ' מירסקי תרם רבות לחקר הספרות העברית. מחקריו בפיט הקדום, בשירת ימי הביניים ובמדרשי החז"ל - ובייחוד עמידתו על הקשר שבין ספרות המדרש לספרות הקודש - פרצו דרכים חדשות, שאפשרו הבנה טובה יותר של דרכי ההבעה העברית המקורית. במחקריו שילב פרופ' מירסקי ראייה אסתטית-פואטית בהבנות היסטוריות-פילולוגיות. מחקריו מיוסדים על תפיסה מקורית של הלשון העברית ועל ידיעה מעמיקה במקורות.

בחירות באקדמיה ללשון העברית

הוא מכהן כפרופסור בחוג לספרות באוניברסיטת באר שבע.

ד"ר דוד טלשיר הוא מרצה בכיר במחלקה ללשון העברית באוניברסיטת בן-גוריון. את תאריו האקדמיים רכש באוניברסיטה העברית בירושלים, ושם לימד שנים רבות בחוג ללשון העברית. עיקר עיסוקו בעברית העתיקה ובלשון הארמית לניביה. כעשר שנים עבד באקדמיה ללשון העברית במפעל המילון ההיסטורי במדור העברית העתיקה. הוא משמש חבר מערכת של כתב העת "לשונו לעם". הוא אף חבר בוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל ובוועדה למונחי הזואולוגיה.

ד"ר שלמה נאה הוא מרצה בכיר באוניברסיטה העברית בחוג ללשון העברית, בחוג לתלמוד ובחוג למחשבת ישראל. בשנת תש"ן קיבל תואר דוקטור על עבודתו "לשון התנאים בכתב יד וטיקאן 66 של הספרא". ד"ר נאה משמש חבר קבוע במכון ללימודים מתקדמים שליד מכון שלום הרטמן.

פרופ' שמעון שרביט הוא פרופסור מן המניין באוניברסיטת בר-אילן. הוא השלים את לימודי התואר הראשון באוניברסיטת בר-אילן בחוג ללשון העברית ובחוג למקרא. בשנת תשכ"ט השלים את לימודי התואר השני בלשון העברית ובלשונות שמיות, ובשנת תשל"ו קיבל תואר דוקטור על עבודתו "לשונה ונוסחאותיה של מסכת אבות". הוא שימש ראש המחלקה ללשון העברית באוניברסיטת בר-אילן, והיום הוא מכהן גם כראש האקדמיה של "מכללת אשקלון". בשנת תשנ"ג נבחר חבר-יועץ באקדמיה ללשון העברית, ועתה נבחר חבר מלא.

בחדש שבט תשנ"ט (ינואר 1999) התקיימה ישיבת בחירות באקדמיה. בישיבה נבחר המשורר חיים גורי חבר כבוד באקדמיה. הסופר אהרון אפלפלד נבחר חבר מלא. ד"ר דוד טלשיר וד"ר שלמה נאה נבחרו חברים-יועצים. פרופ' שמעון שרביט, שהיה חבר-יועץ, נבחר חבר מלא. הסופר יזהר סמילנסקי, שהיה חבר-יועץ, נבחר חבר כבוד.

המשורר חיים גורי הוא מהבולטים במשוררי הפלמ"ח. הוא למד באוניברסיטה העברית בירושלים ספרות עברית, פילוסופיה ותרבות צרפת, ואחר כך למד בפריז. גורי פרסם שנים-עשר ספרי שירה ועשרה ספרי נובלות, רשימות ועדויות עיתונאיות. כמו כן תרגם מצרפתית סיפורים, שירים ומחזות. חיים גורי זכה בפרס אוסישקין, בפרס סוקולוב ובפרס ביאליק, בפרס ישראל ובפרס אורי צבי גרינברג.

הסופר אהרון אפלפלד למד באוניברסיטה העברית ספרות עברית וספרות יידיש לתואר הראשון. את לימודי התואר השני השלים בספרות עברית. הוא פרסם עד עתה עשרים וחמישה ספרים, ורבים מהם תורגמו ללשונות זרות רבות. אפלפלד זכה בפרס ישראל, בפרס ביאליק ובפרס ברנר.

עוד בגיליון

● למד לשונך

עלוני למד לשונך, שיצאו עד כה כפרסום נפרד (עלונים 1-30), ישולבו מעתה בידיעון אקדם.

פעילותו הענפה של מכון מזי"א נמשכת והולכת

מראשית שנת תשנ"ט נערכו במכון כ-150 ימי עיון וסיורים לקבוצות של תלמידים ומורים, סטודנטים ותלמידי אולפנים.

בתכניות שאנו מציעים לקהל המבקרים:

1. **ירושלים כטקסט** - "סיור" בשקופיות בירושלים, ובמהלכו המשתתפים מתוודעים לתופעות לשון.
2. **עם לועז** - בחינת השאלה אם יש בלעז, ובעיקר בשפה האנגלית, כדי לאיים על מעמדה של העברית.
3. **האומנם בדה אליעזר בן-יהודה מילים ממוחו הקודה?** - על תצורת מילים בעברית מימי התחייה עד ימינו.
4. **בעקבות מחיי השפה העברית** - סיור במרכז העיר ירושלים.
5. **תחנות בחייו של אליעזר בן-יהודה** - סיור בעיר ירושלים בשילוב משימות.

"בשביל הלשון": במכון הופקה מפה "בשביל הלשון" המובילה את המהלך בסמטאותיה וברחובותיה של ירושלים בעקבות מחיי השפה העברית - אהבותיהם ושנאותיהם, מלחמותיהם ושמוחותיהם. לרגל פרסומה נערך טיול, ובו "קמו לתחייה" אנשי ירושלים שחיו בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20.

הנחו את הסיור:

סמדו ברק בדמות אדריכלית בתקופה העותמאנית;

אסתר הורוביץ בדמות המורה הַיקת, מרגלית ליפסטדט;

בלפור חקק בדמות נזיר מהכנסייה האתיופית;

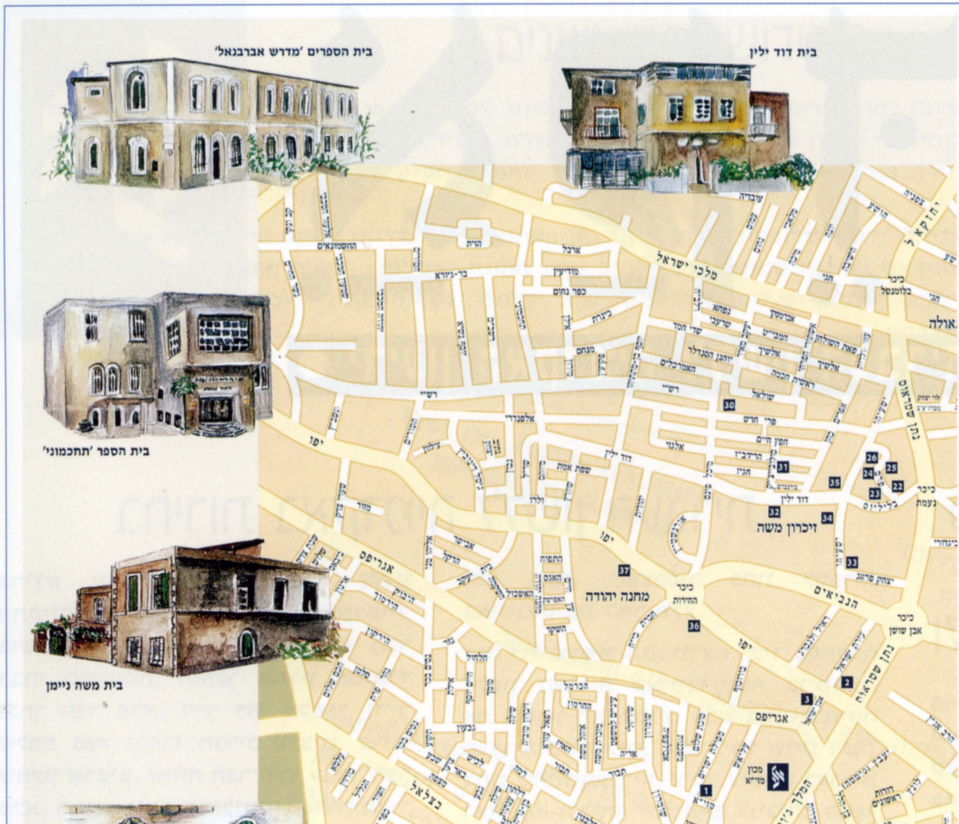
דליה מרקס בדמות איטה ילין, אשתו של דוד ילין;

דורית קדרי בדמות תלמיד בבית הספר "למל";

מאירה שטרן-גליק בדמות הגנת חסיה פיינסוד-סוקניק.

קרן דובנוב ליוותה את הטיול בשירי התקופה.

כל אחת מהדמויות סיפרה את סיפורה, וכך נפרס לפני המשתתפים סיפור תחייתה של השפה העברית באומר ובצליל. בעקבות הצלחת הסיור ייערך עוד סיור בראשית חודש מאי.

מקרא

1. בית מזי"א
2. השכונות עזרת ישראל ואבן ישראל
3. מרכת "האחדות" (1910)
22. בית ישעיהו פרס (1909)
23. בית ישראל דב פרומקין (1909)
24. בית רוקח
25. בית אברהם צבי גולדשמידט
26. בית דוד ילין
30. גן הילדים של חסיה פיינסוד-סוקניק (1903)
31. הגימנסיה העברית
32. בית אברהם אבן-שושן
33. בית העם הראשון בירושלים (1907)
34. חנות "השחר"
35. בית הספר "למל" (1903)
36. שער בית הספר "אליאנס"
37. בית חמדה ואליעזר בן-יהודה

קטע מהמפה "בשביל הלשון"

החומר, המשמר מידע חשוב על חידושי מילים ועל העשייה בלשון משנות השלושים ועד ימינו, מוין וקוטלג, והוא עומד לרשות המתעניינים (וראו תעודה בעמ' 8).

בעת האחרונה הושלמו המיון והקטלוג של ארכיון הד"ר אהרן מאיר מזי"א. מאות התעודות שארכיון הזה זורות אור על פעילותו של ועד הלשון בשנות העשרים. כמו כן יש בהן מידע רב על תולדות הרפואה ועל תולדות הפרדסנות בראשית היישוב, על פעילותם של מוסדות ציבור - ובהם לשכת "בני ברית", ההנהלה הציונית וחברת "עזרה". הציבור מוזמן לעיין בתעודות.

במהלך סיורנו בעקבות מחיי השפה העברית גילינו לתדהמתנו שעל השלט שהתנוסס על בניין גן הילדים של הגבי חסיה פיינסוד-סוקניק (תחנה 30 במפה) נמרח צבע, ואת הכתובת שהנציחה את פעילות הגן אי אפשר לקרוא. פנינו לעירייה וביקשנו שתחזיר עטרה ליושנה. לא עברו חודשיים ימים ושלט חדש הוצב במקום, מכובד מקודמו.

מכון מזי"א קיבל בעת האחרונה את ארכיונו של איש הלשון והתשבצים הלל הרשושנים. בניו, יוסף ושילה, תרמו כמאה תעודות ומסמכים שנשארו בעיזבונו.

באין דגים – מה נאכל?

(״יסוסתי״). כל אלה לא נהפכו מטבע עובר לדובר. אולם מצוי בלשונו (ואף הוא בתפוצה לא מרשימה) תרגום ״נקיי״ ומחורזו של פתגם סלאווי אחר: **באין זמיר גם העורב ציפור שיר** (מוכר גם בהיפוך הסדר ובתופי במקום בעורב: **באין ציפור שיר גם התוכי זמיר**, ואף: **באין זמיר גם התוכי שיר**). תרגומו של הנוסח המקורי, שלא בצורתו ״הנקייה״, מוכר אף הוא בעברית, אך ספק אם יוכל נייר הקרום של ״אקדם״ לסבול אותו. תרגומם של פתגמים אלו נשאר רופס ולא מגובש, דבר המלמד שלא הצליח הפתגם להתערות התערות של ממש בעברית. אבל במקום הפתגמים השאולים צמח מִשָּׁל מתוצרת הארץ השואב השראה מנופה: **קוץ במדבר – פרח** (בקובץ הפתגמים ״סוף טוב – הכל טוב״ מאת י. גורי, ירושלים 1990, עמ' 175, 191, הוא מצוטט בתבנית אחרת: **במדבר/בנגב כל קוץ הוא פרח**).

★

בשולי העניין, נוספות מן המאגר

- ש״י עגנון: ״[...] הריני יוצא כנגדם וקונה עוף לשבת. עמד אותו כפרי מחוץ לעיר ולא מצא כלום [...]״. אמר הכפרי בלבו ברצות ה' דרכי איש לא יעזבנו. עוד מילתו על לשונו ראה חתול עומד כנגדו, צחק הכפרי ואמר זה המשל שאומרים בשבוש **חתול או תרנגול ובלבד שיהא עוף לשבת**״ (״הכנסת כלה״; יידיש: **א קאץ אָדער אַן אינדיק, אַבי אַן עוף אויף שַׁבַּת**). השו: **כשאין תרנגול הודו, מסתפקים בדג מלוח** (סטוצ'קוב, עמ' 667, משם ישראל כהן). הד לגלגולים אלו נמצא אולי בחרוזו של שלונסקי: **״הסרטן – הלא כבוד הוא! – / רץ עם תרנגולת הודו (עלילות מיקי מהו, תש״ז, עמ' 20)**.
- אביגדור המאירי: **״במקום שאין איש – השתדל גם אתה להיות בהמה כמוהם! – במימרה זו – שמרגלית גנב אותה דרך אגב מאת אהרן קאמינקא – ספון כל היסוד הפסיכולוגי של איש הצבא״** (״השגעון הגדול״). השו: **אין א מגפה איז א ציג אויף א גַּהֶמָה = בעת מגפה גם העז [תיחשב] בהמה [גסה]**.

כתבה ברכה דלמצקי-פישלר, וסייעו בידה דורון רובינשטיין ומרדכי מישור.

הדחק, **״כשאין דגים, גם הסרטן קרוי דג״**, ואפשר לצאת גם בוי״ (״אריה בעל גוף״; מובא גם במילון אבן-שושן). אבל רוב הסופרים העבריים מצאו את המשל טוב לביקורת הספרות. דרך הציור האפולוגטית אפשרה להם לגנות וגם להתפשר עם מושא הגינוי בנשימה אחת. וזה לשונו של רודקינסון: **״אשר יספר להם סיפורי מעשיות וימשוך את לבם בדברים של מה בכך והעם יסתפק בו לעת-עתה כי במקום שאין דגים גם הסרטן דג הוא״** (מצוטט אצל סדן). ומנדלי מתוודה: **״לכן קמתי, אני מענדעלי הקטן, נעיתי חצני ואמרתי עת לעשות למען אחי בני עמי [...] ולתת לפנייהם אגדה אחת לפחות [...] ואם לא מפורשה כל צֶרְפָּה ומנופה בשלש עשרה נפות על-כל-פנים מנופה בנפה אחת כפי יכלתי וקוצר ידי. בשעת הדחק יהיה כל מר למתוק, ובאין דג יוצאין גם בסרטן״** (״אגדות האדמונים״).

במכתב שלישי בצרור ״המכתבים על דבר הספרות״ פרישמן מדבר על סיפורים ש״אינם עשויים כהוגן ואינם מתאימים עם חקי הטעם הטוב ועם מלאכת המחשבת״: **״דגים אין לי לשום היום על השולחן אשר ערכתי לפניך, כי אם סרטנים; אבל במקום שאין דג – יאמרו הבריות – יהיה הסרטן לדג״**.

וגם על טעמו הספרותי של ברנר נגזר להתפשר: **״ודאי, שהיה טוב, אילו היה קם אחד מסופרינו לכתוב... כמו שדרוש... מבין אתה? אבל גם זהו פתגם קלאסי: ״באין דגים – גם הסרטן לדג יחשב״...״** (״מכאן ומכאן״). **בדגים יתחשב** הוא הנוסח המובא ב״אוצר הלשון העברית״ (י סטוצ'קוב, עמ' 611).

יוצא דופן הוא י״ד ברקוביץ, שתרגומו לשלום עליכם (״טוביה החולב״) שומר על זיקה למקור היידי (ברוח שבת קיח ע״ב): **במקום שאין דגים עשה שבתך בדג מלוח** (ישראל הורוביץ, ״מאדם ועד תולעת״, לשונו לעם כ [תשכ״ט], עמ' 51; בצדו מובא נוסח מאוחר, פרי עטו של מרדכי אמיתי: **כשאין דג שוליים רקק**).

לתבנית הפתגם נוצקו גם ציורים אחרים. ביאליק, למשל, כתב: **כשאין אתרוג יוצאים בבולבוס** (״מאחורי הגדר״), ומנדלי: **כשאין כלב יוצאים גם בחתול**

במחברתו ״שפת עבר – שפה חיה״ (תרנ״ו) יעץ קלוזנר לתרגם את ״הפתגמים היפים והמציינים שבזרגון [...] וגם אלה שבשפות האירופיות, אם אינם מתנגדים למנהגי עמנו ולרוח שפתנו״. כדוגמה ל״ברבריסמוס גס״ ומכוער״ הציג את הפתגם: **במקום שאין דגים יסתפקו גם בסרטנים**.

מקורו של הפתגם בלשונות הסלאויות, ולפיו הסרטן הוא מאכל סוג ב', הנופל בערכו ובטעמו מן הדג (ההיתול שבאמירה הידועה **אם אין לחם שיאכלו עוגות** עומד על היפוך מקומם של הערכים סוג א' וסוג ב'). מצד הראליה פתגם זה אכן ״מתנגד למנהגי עמנו״ המעוגנים בהלכה: **מְטַעְמֵי הַסַּרְטָנִים לֹא נִהְגוּ מִן הַסֵּתֵם לְשֵׁמֶשׁ תַּחֲלִיף לִדְג עַל שׁוֹלְחָן לַיִל הַשַּׁבָּת, גַּם בְּעִתּוֹת מִצּוּקָה וּמַחֲסוּר. אֵינן פֵּלֵא אִפּוּא שֶׁבְּבוֹא הַפֶּתַגֵּם אֶל הַיִּיִדִישׁ הוּא נִתְיַיֵּד הֵן בְּתַבְנִיתוֹ הֵן בְּתוֹכּוֹ: בְּמָקוֹם שָׂאֵין אִישׁ, אִיז אַ הָעֵרִינְג אױף אַ פִּישׁ** (במאמרו ״במקום שאין איש״, יריד השעשועים, תל-אביב 1964, עמ' 81-86, פורס דב סדן יריעה ספרותית רחבה על פתגם יידי זה, מקורו, גלגוליו וחלופותיו).

הלשון היהודית המדוברת סיגלה בקלות ובחן רב את הפתגם הסלאווי. העברית, לשון הכתב, התקשתה להתאימו ״לרוח שפתנו״. מאגר המובאות של הספרות החדשה, הכולל חיבורים מתקופות ההשכלה והתחייה, מלמדנו שרוב הסופרים העבריים אימצו את הנוסח הסלאווי דווקא, מצאו בו טעם לנוי ואולי אפילו טעם לקנטור, ולא נואשו מלתרגמו, איש איש בלשונו ובסגנונו.

אצל סמולנסקין נמצא מה שמכונה ״ראליזציה של המטפורה״: **״ובמה החיית נפשך בימים האלה? – שאל זבדיה ועיניו הבריקו. – במאכל ומשתה – ענה יעקב חיים בשחוק. – אך הלא אמרת כי שמה לא ימצאו יהודים? – הלא תדע משל עם הארץ יכאשר לא ימצאו דגים – אז גם הסרטן לדג יחשב״** (״קבורת חמור״). הסיפור מסתיים, כזכור, ביציאת הגיבור מכלל ישראל.

ביאליק מעתיק את הציור אל התחום האנושי (הוא השימוש השכיח בפתגם היידי: **״במקום שאין איש...״**): **״ומלבד זה הוחזק גם הוא אצלו לבעל מלאכה הגון, אי אפשר לאמור כאביו, אבל בשעת**

אַרוֹחַת קַח וְלֶךְ

- באנגלית [food] take away

ארוחה מוכנה הנארות ללקיחה (או למשלוח), ואינה נאכלת במקום הקנייה.

תַּמְלִיא

- פאי

מאפה עשוי בסיס של בצק הממולא במלית של פרות, ירקות וכדומה. למילה תמליא מצרפים סומך על פי המלית, למשל: תמליא לימון, תמליא בצל.

חֲבִיתִית

- בלינצ'ס (צורת רבים, מיידיש)

עלה דק, העשוי מבצק דליל. את הבצק מטגנים וממלאים במלית. למילה חביתית מצרפים סומך על פי המלית, למשל: חביתית גבינה, חביתית פטריות.

חֲמִיטָה

- פנקייק

עלה עשוי בצק דליל ומטוגן משני צדיו. על החמיטה נוהגים לצקת שירוב (סירופ) מתוק. המילה חמיטה באה בלשון חכמים (כגון משנה טבול יום פרק א). פירושה עוגה דקה וגם מחבת הטיגון שלה. המילה חמיטה שקולה במשקל חביתה, חמיצה (בורשט).

כִּיסָן

- קרעפלך (צורת רבים, מיידיש)

מאכל מבושל עשוי בצק בצורת כיס (ומכאן שמו). הכיסן ממולא בשר, ירק וכדומה. יש נוהגים לאכול כיסני בשר בערב יום הכיפורים, בהושענא רבה ובפורים.

צורת הרבים: כיסנים.

תַּן דַּעַתְךָ

המילה כיסנים באה בלשון חכמים. פירושה המקובל של המילה הוא שקדים, אגוזים, תבלינים ומיני מתיקה. מעט מפרשים סבורים ששורש המילה כיסנים הוא כ-י-ס. לפי דעת מיעוט זו הצירוף "פת הבאה בכיסנין" (תוספתא ברכות ה, יב) הוא מאפה דמוי כיס הממולא במיני מתיקה. ככל הנראה בהשראת הפירוש הזה חודשה המילה כיסן לקרעפל. רוב הפרשנים גורסים ששורש המילה הוא כ-ס-ס, שכן כססו את הכיסנים בשיניים בשל יובשם.

טֹגְנִים

בכתיב חסר הניקוד: טוגנים.
רצועות או פרוסות דקות של תפוחי אדמה שטוגנו בשמן.

■ צ'יפס

קְצִיף (חֶלֶב)

■ מילק־שייק (באנגלית: milk-shake)

משקה חלב קר מוקצף בגלידה. לעתים פרי וכדומה באים במקום הגלידה או מוספים לה. אם במקום החלב משתמשים בסודה, במיץ או במשקה אחר, ייקרא המשקה בהתאם: קציף סודה (ice-cream soda), קציף מיץ.

כְּרוּכִית

■ נְשֶׁטְרוּדֶל (בגרמנית: Strudel)

מאפה עשוי עלה בצק הממולא במלית של פירות, ירקות, גבינה וכדומה. מגלגלים את הבצק שמולא, ובתוך כך כורכים (עוטפים) את המלית שבתוכו. על פי המלית תיקרא הכרוכית: כְּרוּכִית תְּפּוּחִים, כְּרוּכִית כְּרוֹב.

גְּלִילָה

■ רוֹלָדָה

מאפה עשוי עלה בצק. לאחר אפיית הבצק ממלאים אותו במלית וגוללים אותו לגליל. למילה גְּלִילָה מצרפים סומך על פי המלית: גְּלִילַת שׁוֹקוֹלָד, גְּלִילַת שְׁמֶנֶת מְתוּקָה.

קציף חלב

טוגנים

כלים שלובים מאת שלמה מורג

בשיחה עם אישה ילידת תימן, שוותיקה היא בארץ אבל רוב דיבורה ערבית, שהיא שפת אמה, אמרה האישה את המשפט: **אַלְבַּטָּאֵת קֵאֵהוּ עֵבְרֹות**, ותרגומו: "תפוחי האדמה הם מקולקלים, אינם ניתנים לשימוש". מילה אחת במשפט זה היא עברית לכל עניין ודבר: **עֵבְרֹות**. כיצד נתפתחה משמעותה לעניין קלוקל ופגם? העניין **מְחֹור**: יסודה של ההתפתחות בהוראה הבסיסית של **עֵבְרָה**, שרכיבה הסמנטי הוא, כידוע, 'קלקול המידות', ומכאן המטפורה – מעבר אל השדה הסמנטי של קלקול מוחשי. בלהג ערבי-יהודי זה של מערב תימן משמש הפועל **עֵבַר** (בי' דגושה דגש קל) במשמע 'נהג שלא כהלכה מבחינה דתית'. כך למשל, התלונה אותה בת תימן: **מִיִּדְרִי אֶרֶץ יִשְׂרָאֵל אֲנִס עֵבְרֹוּ?** – "למה אין [הברית] בארץ ישראל מקיימים את המצוות?". אבל בעוד המילה **עֵבְרֹות** היא עברית במלואה, שונה תצורת הפועל **עֵבַר**, שהרי מבחינה דקדוקית תצורתו ערבית.

דוגמה זו של שתי הצורות שנגזרו מן השורש העברי עֵבַר, מעלה לפנינו את שתי החטיבות הגדולות של היסודות העבריים המרובים בלשונות היהודיות: מכאן עברית שלמה ומכאן עברית מותכת, שתצורתה, במלואה או בחלקה, מבוססת על מבנה המערכת של לשון הסביבה הלא-יהודית.

הבה נתבונן בצורות פועל אחדות נוספות הנוהגות בלהג תימני זה: **אַבַּד** – 'קלקל (חפץ)', 'שכח (תלמודו)'; **חִמַּץ אֲלֵגִיגִית** – 'גרם לפסילת הגיגיות לשימוש בפסח'; **שָׁמַד** – 'עשה חפץ לא ראוי לשימוש, 'הטריף' (מן 'שָׁמַד')'. צורות אלו ראויות להיחשב עבריות, שכן תבניתו הקבועה של גוף הנסתר בעבר של בניין פִּעַל במסורת תימן של העברית הבתר-מקראית היא פִּעַל, כגון בקריאת המשנה סֶלֶק, פִּנֵן. אבל הטייתן של צורות אלו, ורבות כדוגמתן בלהג זה, יש בהן יסודות של מערכת התצורה הערבית של הלהג. צורת הנוכח בעבר של הפעלים שהובאו לעיל היא **אַבַּדְךָ** (שני השוואים נחים), וכן **חִמַּצְךָ**, **שָׁמַדְךָ**; סיומת זו של הנוכח בלהגים אחדים במערב תימן היא פִּעַל, ולא תִּתְּ כבלהגים אחרים. דוגמות נוספות לכך הן הצירופים **בְּלַבְלֶךָ אֲלַעְלֶם** – 'בלבלת את הציבור' (=העולם. בהגיית העברית בלהג זה החולם הריהו כציריל), **בְּלַבְלֶךָ אֲלַמְסַבַּת** (=אלמסבות) – 'בלבלת

את היוצרות' (=המסיבות). מן הַצֶּרֶף האחרון נמצאנו למדים גם על שימושה של **מַסִּיבֹות** בפי דוברי להג זה בהוראת 'מצב העניינים'; הוראה זו מצויה בלשון ימי הביניים ושימשה גם בעברית החדשה; אלא שבלשון ימינו נדחה שימוש זה מפני **נְסִיבֹות**, ו**מַסִּיבֹות** נתייחדה, כידוע, ל**נְסִיבֹות** של אכילה ושתייה (להוציא מסיבותיהם של עיתונאים).

בעבודתנו רבת השנים ב"מפעל מסורות הלשון של עדות ישראל" באוניברסיטה העברית (המעוגן עתה ב"מרכז לחקר מסורות קהילות ישראל") אנו רושמים

עולי תימן בשנות התשעים (מתצלומי המרכז למסורות קהילות ישראל)

ומקליטים מילים וביטויים עבריים וארמיים שנשתקעו ונוצרו בלשונות הדיבור של ישראל בדורות גלויותיהם. אנו מכנים מאגר גדול זה בשם המגבש המשולב, ובכך אנו באים לקבוע את מעמדו בתולדות העברית במובחן מן המגבש הקלסי, שהוא מכלול מערכות ההגייה – בתצורה ובאוצר המילים – הנמסרות בקריאתם ובלמודם של המקורות הקלסיים – המקרא, המשנה, התלמוד והמדרשים.

בעבודתנו אנו מכוונים בעיקר לדלות את היסודות העבריים מלשונות הגלות הנוהגות בדיבורם של שבי ציון ובפיותיהם של צאצאיהם המקיימים עדיין לשונות אלה. טבעם של דברים הוא שלשונות הדיבור היהודיות הולכות ומיטשטשות. השימוש ביסודות העבריים והארמיים שנהג דורות רבים מתמעט ככל שגוברת השפעתו של

הדיבור העברי של ימינו. גורם נוסף להיחלשותם של היסודות העבריים הוא הריחוק ההולך והגובר מן המקורות הקלסיים של לשוננו, שהזינו את המגבשים המשולבים של קהילות ישראל בדורות עָבְרוּ. ודאי שאנו נותנים דעתנו גם על ספרות המחקר שנתפרסמה בנושא עבודתנו. כל העוסק במגבש המשולב של יהדות תימן אי אפשר לו שלא ללמוד את ספרו החשוב של פרופ' יהודה רצהבי "אוצר לשון הקודש שֶׁלְבִנֵי תִימָן" (תי"א תשל"ח; מאמרי מילואים: **מסורות** ה-ו [תשנ"א]; **תימא** ו [תשנ"ח]). אבל, כאמור, בעיקרה מְכוֹונֶת עבודתנו למיצוּם של המקורות שבעל פה, הם לשונות הדיבור, שבהם נחשפים היסודות העבריים בתוך הקשר סיפורי או היגדי. ההקשר מלמד על משמעם המדויק ועל נסיבות השימוש בהם.

הזכרנו לעיל את הפועל **עֵבַר**. נוסף כאן שבמגבש התימני הנוצר מצויים מילים וצירופים רבים המציינים התנהגות שאינה הולמת מבחינה דתית ומוסרית. המילה **שָׁמַד** עצמה מציינת 'עברה על מצוות הדת' וממנה נגזרו הפעלים **תִּשְׁמַד**, **אִשְׁמַד**, במשמעות זו. מפי אישה יוצאת אֶב נרשמה הצורה **מִשְׁמַדְךָ** ככינוי גנאי לאישה שהתנהגה בדרך לא ראויה. אבל ההתפתחות הסמנטית לא נסתיימה בכך. הַצֶּרֶף **תִּשְׁמַד שָׁמַד** משמעו בעיקר 'יָפַס כֶּסֶף רַב'.

גם מן השורש פִּשַׁע נגזרו במקומות מסוימים בתימן צורות שמשמעותן התנהגות שאינה הגונה: **יִפְשַׁעוּ** – 'הם חוטאים', **מִפְשַׁעִיהָ** – 'חוטאת'. ואגב הצורה **יִפְשַׁעוּ** (=יִפְשַׁעוּ; החולם והצירי שווים בלהג זה, כאמור לעיל) במגבש המשולב התימני מרובים הפעלים העבריים שתצורתם הקבועה, בין בהקשר בין בהפסק, היא צורת הפסק, כגון **יִשְׁבֹּתוּ** – 'מבלים את השבת', 'שוהים בשבת (במקום מסוים)'; **יִקְדְּשׁוּ** – 'עורכים את הקידושין'. מן התופעות הרבות המתגלות במגבשים המשולבים נזכיר את צמדי המילים, מילה מלשון הדיבור שצמודה אליה מילה עברית (או בסדר הפוך של היסוד העברי והיסוד הזר). תופעה זו נפוצה מאוד במגבשים משולבים של עדות שונות. כדי שלא לקפח את קהילות ישראל שחשיבותן עומדת לעצמה, אף על פי שלא זכו לשלשלת

מן המילון ההיסטורי ללשון העברית

פרלמנט

בשם **הכנסיה הגדולה**, ובגיליון 34 מיום 5 באוגוסט 1857 מסופר על "שני **המחלקות**, האחת הם **צירי עם המדינה** (אוונטרהויז) והשני **הנגידים וכהניהם** (אבערהויז)". לעומת זה בדיווח על הנעשה בקיסרות הפרוסית (גיליון 21 מיום 5 במאי 1857) נכתב על **בית הועד** המורכב **מבית האדונים ומבית הנבחרים** (ועיינו גם: ר' מירקין, לשוננו לעם מט [תשנ"ח], עמ' 67).

בשנת 1882 פרסם נחום סוקולוב את ספרו "שנת עולם לעם עולם". אגב דיון באירועים בבריטניה, שדיווח עליהם "המגיד" עשרים וחמש שנה לפני כן, כתב (עמ' 46): "אך מכשול אחד היה על דרך מינוי איש יהודי לחבר **בבית קרואי העם**, לא לרגלי השנאה, אך מפני חק נושן. אולם בשנת 1857 נשתנה נוסח השבועה **לבאי כח העם בבית הועד**".

בתחילת המאה העשרים, עם תחילת הלשון העברית בארץ, החלו לשמש זה לצד זה בסדירות שני המונחים **פרלמנט** ו**בית נבחרים**. את שניהם אנו מוצאים בכתב העת "האדמה" בעריכת יוסף חיים ברנר: "על ידי שלטונו העליון והגמור של **הפרלמנט**, הנבחר ע"י בחירות כלליות ושוות, בכל עניני החוקים - עוד לא תשתרר לגמרי הדימוקרטיה בארץ"; "בעל החרשת נאלץ לחלק את שלטונו בבית החרשת עם הנאמנים של הפועלים המאורגנים ארגון מקצועי, כמו שהמושל נאלץ לחלק את שלטונו במדינה עם **בית הנבחרים**" (שנה א [1920], עמ' 469).

כתב דורון רובינשטיין.

המדור לספרות העברית החדשה במפעל המילון ההיסטורי עוסק בהכנת קונקורדנציות ליצירות ספרות ולעיתונים עבריים נבחרים מאמצע המאה ה-18 ועד תחילת המאה ה-20. ביצירות אלו משתקפת גם המציאות הפוליטית באירופה באותה תקופה.

בפרוס מערכת הבחירות ראינו להביא לפני קוראינו כמה מן המונחים ששימשו את הכותבים בתארם את הפרלמנטים שדיווחו עליהם. המקור הראשי הוא השבועון "המגיד", שהחל לצאת לאור בשנת 1856.

בשבועון זה יש ניסיונות שונים ומגוונים להשתית מינוח עברי לתיאור המערכת הפרלמנטרית. בגיליון 20 מיום 26 באפריל 1857 סיפר הכותב: "לפי חקי ודתי ממשלת בריטאניה יתאספו השרים הנבחרים מתושבי הממלכה מדי שנה בשנה לעיר המלוכה לאנדאן להתיעץ על כל דבר חק ומשפט ועל כל אשר יעשה בארץ ההיא, והאסיפה ההיא נקראת בשם "פארלאמענט" ונחלקת לשני **בתי-אסיפה**, **בית העליון והתחתון** - אבער- אונד אונטערהויז".

כפי שעולה מדברי "המגיד" עצמו, המונחים **בית עליון** ו**בית תחתון** הם תרגומי שאילה מגרמנית. הם הובאו לראשונה ב-1788 בספרו של ברוך לינדא "ראשית למודים" (דף קיד, עמ' א). לינדא קורא לחברי הפרלמנט בשם **פקודי העם**. בשם אחר - **עדת יועצי בריטאניה** - השתמש שמשון בלוך בספרו "שבילי עולם" (חלק א, דף פ, עמ' ב). במקום אחר ב"המגיד" (גיליון 29 מיום 1 ביולי 1857) נקרא הפרלמנט הבריטי

ייחוס תימנית, נביא דוגמות אחדות לעניין זה ממגבשים משולבים אחרים: **עקל** ו**חכמה** - 'חכמה מרובה' (בארמית החדשה של סקזי, כורדיסטאן הפרסית); **טאר ופאק** - 'טהורה בהחלט' (פרס: אישה אחרי הטבילה; **טאר** = המילה העברית 'טהור'; **פאק** באותה משמעות בפרסית); **שאידי שמקה** - 'שמחה גדולה' (פרס); **עני ונאטי** - 'שפל רוח' (בקאבס, תוניסיה, **נאטי** = 'שפל, נמוך'); **עני פקיר** - 'עני מאוד' (שם). שכיחים גם צירופים קבועים של שם עצם עברי ופועל מלשון הדיבור, כגון בפי יהודי פרס **עולם שו** (יזד) או **עולם דפת** (טהרן) - 'הלך לעולמו'. נביא גם שתי דוגמות לצירופים של שתי מילים עבריות. בפי יוצאי פרס (יזד): **גלות-עולם** - 'סבל רב'. בפי יהודים יוצאי גרוזיה מן העיר קולאשי: **ספר דעת** בשתי משמעויות: 'כינוי ללימוד הא"ב'; 'לוח הצפחה שעליו כתבו התינוקות בבית רבן'.

צורות הלשון העבריות נתגלגלו בדרכים שונות, ופעמים נראית תוצאת הגלגול כשיבוש. עם זאת מעניין לציין שבעדות המרוחקות זו מזו ריחוק גאוגרפי, יש שאנו מוצאים דמיון מסוים בתצורה. "חרוסת" היא **חסורות**, בשיכול אותיות ובריבוי, בפי אישה יוצאת דרבנד שבדגסטאן, בת הקהילה של "היהודים ההרריים" יושבי הקוקוז, הדוברים לשון תאיתית (להג מיוחד של הלשון הפרסית); **הרוסות** (החי בשווא נח), בלשון רבים, היא צורת המילה בלשונם הערבית של יהודי צפון תוניסיה, וכך נדפסה המילה גם בהגדה הראשונה שראתה אור בתוניסיה בשנת תר"ן, ואשר יצאה בהדפסה חדשה בידי אברהם הטל בשנת תשי"ן (**סדר הגדה של פסח משרווחה באל ערבי אלברבי** - מתורגמת לערבית של צפון אפריקה; העמידתני על כך בטובה גבי צביה טובי).

האיסוף והמחקר של המגבשים המשולבים של קהילות ישראל מלמדים אפוא על נתיב מיוחד בתולדותיה של העברית, נתיב של שאילה מן המקורות הקלסיים של לשוננו מכאן ויצירה עצמאית מכאן. כוח חיותה של העברית היה גדול גם כשלא שימשה לשון דיבור של יום-יום, שכן מעמדה כלשון עילית של תרבות בכל קהילות ישראל טבע את חותמו במובהק על לשונות דיבורן. כפולים היו חייה של העברית: מכאן בקריאתם ובלמודם של המקרא והספרות שאחריו, ומכאן במסגרתן של לשונות הדיבור.

עבודתנו עם המידענים (האינפורמנטים) היא רבת עניין לא רק בשל מהותו של החומר הלשוני הנחשף, שהוא עשיר ומגוון, אלא גם בשל מהותן של הפגישות עם המידענים,

פרסום חדש

זיכרונות האקדמיה ללשון

יצאו לאור **זיכרונות האקדמיה ללשון העברית**, כרך מ"א-מ"ב-מ"ג לשנים התשנ"ד-התשנ"ה-התשנ"ו, 454 עמ'. נוסף על זיכרונות הדברים מובאות בכרך החלטות רבות בדקדוק. כמו כן מתפרסמות בו כל המילים בשימוש כללי שנקבעו בשנים אלו, ובהן **קדימון** ("פרומו"), **סמליל** ("ילוגו"), **ידוען** ("סלבריטי"), **מקר** ("קולר").

החושפים לפנינו פרשיות חיים מרתקות; השיחות אתם הן חוויות של ממש. בוודאי יהיו קוראי אקדמיה שיהיה להם עניין לסייענו בעבודתנו. אנו מכינים מאגר מילוני ליסודות העבריים והארמיים המצויים בלשונות הדיבור שנהגו בקהילות ישראל (בשלב זה - קהילות המזרח התיכון וצפון אפריקה). נחזיק טובה מרובה לכל מי שיואל לכתוב לנו, או לטלפן אלינו, על הידוע לו. שמו יאוזכר במילון שאנו מכינים.

כתובתנו: המרכז לחקר מסורות קהילות ישראל, המכון למדעי היהדות, האוניברסיטה העברית, ירושלים 91905; טלפון 02-5883635, פקסי 02-5883688.

